

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ В СТРУКТУРІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**CRIMINALISTIC EXAMINATIONS IN THE STRUCTURE OF FORENSIC SCIENCE ACTIVITY: FEATURES OF LEGAL REGULATION**

Демидова Є.Є., к. ю. н., доцентка,
доцентка кафедри криміналістики,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Латиш К.В., к. ю. н.,
асистентка кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню проблем удосконалення нормативно-правового регулювання здійснення судово-експертної діяльності. Особливу увагу зосереджено на питаннях, пов'язаних з призначенням та проведенням криміналістичних експертиз.

Акцентовано увагу, що на сьогодні в Україні встановлено монополію на проведення криміналістичних експертиз державними спеціалізованими установами. Виокремлено суб'єктів здійснення судово-експертної діяльності пов'язаної з провадженням криміналістичних експертиз. Аргументовано позицію, що встановлення виключного права державних спеціалізованих установ на проведення криміналістичних експертиз, не відповідає сучасним потребам практики та протирічить гармонізації законодавства в судово-експертній діяльності. Зазначено, що надання можливості для залучення інших фахівців до проведення судової експертизи є раціональним, адже не завжди в державній експертній установі є судові експерти, які мають необхідну для проведення певної судової експертизи кваліфікацію, або можливі випадки, коли взагалі не існує експертної методики, яка відповідає певним потребам розслідування, оскільки модернізація експертної системи об'єктивно не встигає за розвитком багатьох сфер суспільного буття. Також акцентовано увагу на відсутності можливості залучення до проведення криміналістичних експертиз провідних фахівців інших держав в рамках міжнародного співробітництва відповідно до чинного законодавства. Відповідне міжнародне співробітництво судово-експертних установ різних країн має важливе значення для вдосконалення судово-експертної діяльності та підвищення якості провадження судових експертиз, у тому числі криміналістичних.

Досліджено різні підходи до визначення поняття судово-експертної діяльності, її структури. Запропоновано його авторське формулювання.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судова експертиза, криміналістична експертиза, судовий експерт.

The problems of improving the legal regulation of forensic science activity are considered in the article. Special attention is focused on issues related to the appointment and conduct of criminalistic examinations.

Emphasis is placed on the fact that today in Ukraine there is a monopoly on criminalistic examinations by state specialized agencies. The subjects of forensic activities related to the production of forensic examinations are identified. The position is argued that the establishment of the exclusive right of state specialized institutions to conduct forensic examinations does not meet the modern needs of practice and contradicts the harmonization of legislation in forensic science. It was noted that providing opportunities to involve other specialists in the forensic examination is rational, because not always in the state expert institution there are forensic experts who have the necessary qualifications to conduct a particular forensic examination, or possible cases where there is no appropriate expert methodology. certain needs of the investigation, as the modernization of the expert system objectively does not keep up with the development of many branches of public life. Emphasis is also placed on the lack of possibility to involve leading specialists of other countries in the conduct of forensic examinations in the framework of international cooperation in accordance with current legislation. Relevant international cooperation of forensic institutions of different countries is important for the improvement of forensic activities and improving the quality of forensic examinations, including forensic ones.

Different approaches to defining the concept of forensic activity, its structure are studied. Its author's formulation is offered.

Key words: forensic science activity, forensic examination, criminalistic examinations, forensic expert.

Використання спеціальних знань у формі судової експертизи відкриває широкі можливості для учасників кримінального провадження та судового розгляду, забезпечуючи швидкість, повноту та ефективного здійснення судочинства. Сучасність висуває нові вимоги до спеціальних знань судових експертів та їх відповідності модернізованім і новим викликам, а так само до їх застосування відповідно до міжнародних та європейських стандартів. В умовах глобального реформування судової системи в країні це питання особливо загострюється та зумовлює необхідність детального аналізу проблем здійснення судово-експертної діяльності з метою розробки і впровадження новітніх підходів до її організації.

Судово-експертна діяльність регламентується переважно нормами Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та Кримінального процесуального кодексу України, Митного кодексу України та Закону України «Про судову експертизу» і Закону України від 22 лютого 2000 року «Про психіатричну допомогу», відомчими правилами та інструкціями Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ

України та Міністерства охорони здоров'я України з питань проведення експертиз.

Базовим законом, що регламентує експертну діяльність, є Закон України «Про судову експертизу», який визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою.

Положення Закону України «Про судову експертизу» поширюються на всі види судової експертизи, які існують в Україні. Цей Закон визначає права, обов'язки та відповідальність судових експертів, порядок їх атестації, питання оплати праці та соціального захисту судових експертів, а також питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи. Необхідно звернути увагу, що законодавство України не містить визначення поняття «судово-експертна діяльність». В даний час пропонуються варіанти визначень такої діяльності. Наприклад, у проекті Закону України «Про судово-експертної діяльності в Україні» від 30 жовтня 2017 р. реєстраційний номер 2149-VIII, ініціатором якого є народний депутат України І. А. Лапін, визначається, що судово-експертна діяльність – це діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забез-

печення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла [1]. Пропонована дефініція викликає багато зауважень щодо свого змісту, зокрема щодо віднесення до неї діяльності держави, відсутність зв'язку з діяльністю судового експерта, відриву від процесуальної регламентації судової експертизи і т. д. Наведений законопроект знаходиться на розгляді комітетів Верховної Ради України разом з іншими проектами законів про судово-експертну діяльність, в яких реалізуються спроби запропонувати законодавцю дефініцію судово-експертної діяльності. Тому визначення поняття та змісту судово-експертної діяльності є вимогою сьогодення.

Дослідженню проблем здійснення судово-експертної діяльності у різних її формах приділяли увагу багато вчених, зокрема Т. В. Аверьянова, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, А. В. Дулов, А. А. Ейсман, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, Н. Т. Малаховський, М. В. Салтевський, М. Я. Сегаєв, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. Р. Россинська, А. Р. Шляхов та інші. У науковій літературі є різні підходи до визначення судово-експертної діяльності. Так, на думку Г. О. Стрілець, судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз унаслідок об'єктивного, повного і всебічного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ в цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір і підготовка судово-експертних кадрів [2, с. 10]. Необхідно звернути увагу, що науковець розглядає суб'єктами здійснення такої діяльності лише судово-експертні установи. На наш погляд, це достатньо звужений підхід, оскільки судово-експертну діяльність в Україні здійснюють, крім спеціалізованих установ, також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» [3]. Однак, останнім часом підходи до визначення суб'єктів здійснення судово-експертної діяльності дійсно зазнали суттєвих змін.

Так, на сьогодні в Україні встановлена монополія на проведення криміналістичних експертиз. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» криміналістичні експертизи проводиться виключно державними спеціалізованими установами [3]. Таким чином, суб'єктами здійснення судово-експертної діяльності в сфері провадження криміналістичних експертиз є: 1) судові експерти науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та 2) судові експерти експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Однак, необхідно зазначити, що надання можливості для залучення інших фахівців до проведення судової експертизи є раціональним, адже не завжди в державній експертній установі є судові експерти, які мають необхідну для проведення певної судової експертизи кваліфікацію, або можливі випадки, коли взагалі не існує експертної методики, яка відповідає певним потребам розслідування, оскільки модернізація експертної системи об'єктивно не встигає за розвитком багатьох сфер суспільного буття. Так, наприклад, для вирішення кола завдань із дослідження гранатометів і ствольної артилерійської зброї необхідні висококваліфіковані фахівці в галузі ракетно-артилерійського озброєння, які мають значний стаж роботи в ракетно-артилерійських підрозділах Збройних Сил України. В експертних установах Міністерства юстиції України, МВС та СБУ такі спеціалісти наразі відсутні [4, с. 100]. Таким чином, для оперативності та всебічності провадження

судочинства у деяких випадках є необхідність у залученні до проведення судових експертиз обізнаних осіб, які не працюють у державних експертних установах. Проте слід зауважити, що, в першу чергу, проведення експертизи необхідно доручати кваліфікованому судовому експерту, а вже за відсутності останнього – іншій обізнаній особі, яка володіє необхідним обсягом спеціальних знань.

Крім того, у зв'язку з тим, що Законом України «Про судову експертизу» встановлено виключне право проведення криміналістичних експертиз лише державними спеціалізованими установами, виникає питання щодо можливості залучення до проведення криміналістичних експертиз провідних фахівців інших держав в рамках міжнародного співробітництва. Особливе значення це набуває в сучасних реаліях нашої держави. Відповідне міжнародне співробітництво судово-експертних установ різних країн має важливе значення для вдосконалення судово-експертної діяльності та підвищення якості провадження судових експертиз. Тому встановлення виключного права державних спеціалізованих установ на проведення криміналістичних експертиз, на наш погляд, не відповідає сучасним потребам практики та протирічить гармонізації законодавства в судово-експертній діяльності.

З метою забезпечення довіри до результатів проведення судової експертизи, підвищення достовірності досліджень та усунення можливості виникнення корупційних проявів у судово-експертній діяльності, а також максимальне використання сучасних досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла, на наш погляд, важливим є існування й приватних судових установ (приватних експертів), діяльність яких повинна відповідати національним принципам, міжнародним професійним і правовим стандартам. Крім того, як слушно зазначає Г. К. Авдєєва скасування виключного права на проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами надасть можливість активізувати розвиток судової експертизи в умовах конкуренції державних судових експертів з суб'єктами недержавної судової експертизи, що призведе до набуття судовою експертизою якісно нового наукового рівня, зменшення вартості експертних досліджень, дасть забезпечити реалізацію прав всіх учасників кримінального процесу на самостійне залучення найбільш кваліфікованих експертів в умовах змагального кримінального судочинства і, як наслідок, призведе до підвищення рівня довіри суспільства до інститутів державної влади [5, с. 87].

У науковій літературі є й більш широкі підходи до визначення судово-експертної діяльності. Так, Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, та О. Р. Россинська, стверджують, що судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими органами і особами з призначення, організації і проведення судових експертиз [6, с. 440]. Таким чином, науковці відносять до суб'єктів здійснення судово-експертної діяльності осіб, які уповноважені залучати судового експерта до призначення судової експертизи. На нашу думку, це занадто широкий підхід та не слід змішувати функції судових експертів з функціями інших учасників процесу. Застосування спеціальних знань обізнаних осіб при розслідуванні злочинів або під час судового розгляду сприяє встановленню істини, забезпечує дотримання прав і свобод учасників процесу й виконання їх обов'язків. Такі особи шляхом виконання своїх функцій сприяють реалізації функцій інших суб'єктів (функцій слідчого, прокурора, суду тощо). І це перебуває в системній єдності та взаємозв'язку. Судово-експертна діяльність здійснюється систематично, в порядку встановленому законодавством і пов'язана з безпосереднім виникненням різноманітних відносин з широким колом учасників [7, с. 46]. Це відбувається під час залучення судового експерта, отримання судовою

вої експертизи, отримання роз'яснень висновку судової експертизи тощо. Проте це не означає, що всі ці учасники, які пов'язані зі здійсненням судово-експертної діяльності, є її суб'єктами. Так, слідчі, прокурори, слідчі судді не є суб'єктами здійснення судово-експертної діяльності, хоча результат їх діяльності є підставою виникненням необхідності у залученні судового експерта.

На думку Тимченко О. В., судово-експертна діяльність – це процес дослідження об'єктів або явищ, що виконуються компетентною, незалежною та незацікавленою особою (судовим експертом), якій у встановленому законом порядку надано право проведення експертизи відповідних напрямків [8, с. 94]. У запропонованому визначенні поняття «судово-експертна діяльність» обмежується лише проведенням судової експертизи. Вважаємо, що це також досить звужений підхід. Проведення досліджень, дійсно, займає центральне місце у судово-експертній діяльності, проте ними не вичерпується.

Здійснення судово-експертної діяльності, в першу чергу, пов'язано з реалізацією функцій судового експерта, спрямованих на проведення дослідження та надання об'єктивного та обгрунтованого письмового висновку. Проте, виконання зазначених функцій можливе за умови здійснення інших напрямків судово-експертної діяльності. До них належить: здійснення підготовки, атестації (переатестації) та підвищенні кваліфікації судових експертів з метою належного забезпечення правосуддя відповідними фахівцями; проведення наукових досліджень та розробок з питань удосконалення провадження судової експертизи; здійснення розробок теоретичної та методичної бази проведення судової експертизи; проведення наукових розробок з питань організації проведення судових експертиз, фінансове та організаційне забезпечення проведення експертиз тощо. Зазначені напрямки спрямовані на належне та ефективне забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою.

Важливим напрямком здійснення судово-експертної діяльності є також вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обгрунтованості їх висновків шляхом проведення рецензування висновків судових експертиз. Таке рецензування здійснюється відповідно до Порядку проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень, затвердженого Наказом Міністерства юстиції від 25.05.2015 № 775/5. Суб'єктами здійснення такої діяльності є співробітники науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, які мають кваліфікацію судового експерта з тієї експертної спеціальності, за якою складено поданий на рецензування висновок, та не менше ніж трирічний стаж експертної роботи. За результатами такого рецензування рецензентом надаються рекомендації щодо удосконалення роботи експерта та підвищення рівня його професійних знань [9]. Не викликає сумнівів, що здійснення такого напрямку судово-експертної діяльності є важливим та необхідним для забезпечення виконання принципів законності, незалежності та об'єктивності судово-експертної діяльності. Однак необхідно звернути увагу, що така діяльність здійснюється лише щодо висновків судових експертиз, які проводяться державними спеціалізованими установами Міністерства юстиції України. Законодавчого забезпечення здійснення рецензування іншими експертними установами (науково-дослідними установами судових експертиз, судово-медичних та судово-психіатричних установ Міністерства охорони здоров'я України; експертними службами Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України) на сьогодні немає. Тому важливого значення на сьогодні набуває розробка єдиних підходів до проведення рецензування висновків судових експертиз всіх суб'єктів судово-експертної діяльності.

Традиційно, основним напрямком здійснення судово-експертної діяльності є проведення судових експертиз. Судовий експерт може бути залучений до кримінального провадження для проведення судової експертизи як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду. Судова експертиза проводиться якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Однак, у деяких випадках залучення судового експерта до кримінального провадження є обов'язковим. Так, відповідно до ч. 2 ст. 242, ч. 1 ст. 509 КПК слідчий, прокурор зобов'язані ініціювати проведення судової експертизи у разі: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням; 6) якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (для проведення психіатричної експертизи) [10]. Що стосується криміналістичних експертиз, обов'язковість їх призначення визначено іншими нормативно-правовими актами. Так, обов'язково також призначається експертиза (а) для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсору, їх походження, способу виготовлення чи переробки; (б) для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням. Для з'ясування лише придатності предмета до використання за цільовим призначенням достатньо участі спеціаліста [11]. Порушення вимог обов'язкового залучення судового експерта у кримінальному судочинстві або відсутність ініціативи слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування у разі необхідності участі такої особи у кримінальному провадженні впливає на всебічність, повноту та об'єктивність дослідження обставин конкретної події, а також порушує права учасників кримінального судочинства.

Отже, судово-експертна діяльність – це діяльність уповноважених на те суб'єктів відповідно до чинного законодавства, яка полягає у проведенні досліджень та наданні об'єктивного та обгрунтованого письмового висновку, а також здійсненні інших напрямків, спрямованих на належне та ефективне забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою. Зміст судово-експертної діяльності виявляється у здійсненні таких напрямків діяльності: проведенні досліджень та наданні об'єктивного та обгрунтованого письмового висновку; здійснення підготовки, атестації (переатестації) та підвищенні кваліфікації судових експертів з метою належного забезпечення правосуддя відповідними фахівцями; проведення наукових досліджень та розробок з питань удосконалення провадження судової експертизи; здійснення розробок теоретичної та методичної бази проведення судової експертизи; проведення нау-

кових розробок з питань організації проведення судових експертиз, фінансове та організаційне забезпечення проведення експертиз; вдосконалення професійної майстер-

ності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків шляхом проведення рецензування висновків судових експертиз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» від 30.10.2017 № 2149-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469
2. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2009. 16 с.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
4. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 503 с.
5. Авдеева Г. К. Проблеми використання спеціальних знань у змагальному кримінальному судочинстві України. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (19 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 86–88.
6. Криміналістика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. 3-е изд., перераб и доп. Москва. Норма, 2008. 944 с.
7. Лопата О. А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності. *Міжнародний юридичний вісник*: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1. С. 45–51.
8. Тимченко О. В. Особливості судово-експертної діяльності при розслідуванні злочину Забруднення моря (ст. 243 ККУ). *Актуальні питання публічного та приватного права* : науковий журнал. 2016. № 3 (14). С. 94.
9. Про затвердження порядку проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України № 775/5 від 25.05.2015. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 т. О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків. Право. 2012. Т. 1. 768 с.